

СИСТЕМНІ СИМВОЛИ: СОЦІОКОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються системні символи: прості, складні та макроскладні. Проаналізовано структуру складного системного символу — скандинавського футарку. Визначено види символічної комунікації.

Ключові слова: система, символ, руна, футарк, комунікація.

Рассматриваются системные символы: простые, сложные и макросложные. Проанализирована структура сложного системного символа — скандинавского футарка. Определены виды символической коммуникации.

Ключевые слова: система, символ, руна, футарк, коммуникация.

The system of symbols: simple, complex and makrocomplex is considered. The structure of a complex system symbol — scandinavian futhark is analysed. The types of symbolic communication are determined

Key words: system, symbol, rune, futhark, communication.

Актуальність вивчення сутності символічної комунікації визначається її важливою роллю в історії людської цивілізації: без обміну смислами і комунікаційними взаємозв'язками між людьми жодне суспільство існувати не може. Головна перевага знаків-символів — семантична багатозначність, метафоричність, здатність заміщати об'єкт, що позначається, в дискурсі, спрощуючи усвідомлення, кодувати в прості графічні форми великий обсяг інформації, впливаючи на свідомість і поведінку реципієнта, проектуючи його подальші дії.

Ще в середині XIX ст. вчені звернулися до дослідження природи знаків та символів як важливого невербального засобу передавання інформації. Виявилось, саме символи є універсальним засобом комунікації. Це доводили Г. Гегель, О. Шпенглер, Г. Гадамер, В. Дільтей та ін.

Символ містить «згорнутий», як паросток, зміст. Безліч речей і явищ об'єднуються в символі. А. Ф. Лосєв зазначає, що символ відкривається лише тому, хто «вміє бачити», тому необхідно навчати людей «бачення» символу [9].

Мета статті — проаналізувати системні символи, визначити види символічної комунікації.

Проблематику наукових досліджень сутності символу як засобу комунікації умовно можна поділити на декілька груп:

а) філософія та культурологія (Г. Гегель, О. Шпенглер, Г. Гадамер, В. Дільтей, Ж. Дельоз, В. Віндельбанд, Е. Кассієр, А. Кобзєв, Г. Лозко та ін.);

б) семіотика (Ч. Пірс, Ч. Морріс, Р. Барт, Ю. Лотман, П. Рікер, Ю. Степанов, Б. Успенський, Г. Фреге, Ю. Шрейдер та ін.);

в) нейрофізіологія, що розглядає проблему несвідомого сприйняття символів (К. Леві-Стросс, З. Фрейд, К. Г. Юнг, Г. Башляр, А. Лосєв та ін.);

- г) мистецтвознавство (Дж. Холл, А. Суріна, В. Смирнов та ін.);
- д) герменевтика та соціологія (М. Гайдеггер, У. Еко, Ч. Кулі, В. Куракіна, Ю. Кім, Дж. Мід, Г. Блумер, Т. Парсонс, Д. Рассмусен, М. Чарон та ін.);
- е) теорія соціальної комунікації (А. Соколов, Б. Семеновкер, Г. Почепцов, І. Демидова, Д. Шишкін, В. Райх, Ю. Тен та ін.);
- є) економіка, менеджмент, реклама та зв'язки з громадськістю (Р. Батра, Л. Борисов, Р. Дафт, Дж. Майерс, К. Муравйова, Дж. Росістер, Л. Персі, А. Кривонос, С. Катліп та ін.);
- ж) лінгвістика (Н. Костомаров, О. Потебня та ін.);
- з) дослідження, присвячені безпосередньо тлумаченню символів (Р. Кох, Н. Рогалевич, В. Похльобкін, Г. Бідерман, А. Єгазарова та ін.) [3; 4; 7; 9; 19].

Проте вже в Й. Гете можна знайти розуміння символу як універсальної форми людської творчості. Цей підхід набув розвитку у філософії Г. Гегеля, в якій символ — насамперед, засіб людської комунікації, умовний знак для передавання смислів.

Б. Успенський розглядає символ як знак особливого типу. Якщо простий знак — це своєрідні двері в предметний світ значень (образів і понять), то символ є дверима в непередметний світ смислів [21]. Через символи нашої свідомості відкриваються смисли, які існують у несвідомих глибинах душі й об'єднують людей у єдиному переживанні таємниць світу зовнішнього і внутрішнього. При цьому справжній символ не просто «позначає» сенс, він містить усю повноту його дієвої сили.

Знання про систему знаків, символів, кодів в науці називають: семіотикою (від грец. — знак) — наука про знаки й знакові системи, поведінку, комунікацію (вербальну й невербальну) [18].

Сучасна семіотика оснований на ідеях американського філософа Ч. Пірса (1839–1914 рр.) і швейцарського філолога й антрополога Ф. де Соссюра (1857–1913 рр.), котрі досліджували природу знака, мови, в результаті чого виникла ідея єдиної дисципліни, що вивчає всі знакові системи. Семіотика складається з трьох основних галузей: синтактики (або синтаксису), семантики й прагматики. Синтактика вивчає відношення між знаками та їх складовими; семантика — між знаком і означуванним; прагматика — між знаком та його користувачами.

Ч. Пірс створив базу для семіотичної класифікації знаків [21]:

- 1) знаки-ікони (icon) — образотворчі знаки, в яких те, що означається, та те, що означає, подібні між собою;
- 2) знаки-індекси (index), в яких те, що означається, та те, що означає, пов'язані між собою належністю до часу або простору;
- 3) знаки-символи (symbol), в яких те, що означається, та те, що означає, пов'язуються в межах певної конвенції.

Основоположниками теорії символної комунікації стали американські соціальні психологи Джордж Мід і Герберт Блумер, котрі заснували в Чикаго наукову школу символного інтеракціонізму (соціальної взаємодії за допомогою символів). Знаками-символами вони вважали вербальні й невербальні дії, що мають певний зміст, завдяки взаємодії за допомогою символів (символьної інтеракції) люди передають один одному знання, духовні цінності, зразки поведінки. Мислення також представники цього вчення розуміли як оперування символами. Людство, згідно з твердженням представників Чиказької школи символного інтеракціонізму, живе у світі символів, постійно створюючи символи й обмінюючись ними. Так уперше була науково обґрунтована модель соціальної комунікації, в якій символна інтеракція визнавалася головним дієвим фактором суспільного розвитку.

Символьно-інтеракціоністська модель комунікації пояснює комунікацію як сенсово-символьну взаємодію. У її основі — антропологічна теорія комунікації, в контексті якої специфічно людська комунікація можлива завдяки створенню загальнозначущих символів (Дж. Г. Мід), а соціальна дія реалізується, коли комунікант й реципієнт зважають на сенс повідомлення. Комунікація зумовлена взаємним прийняттям комунікантами ролей для розуміння перспектив дій, що пов'язані з нею.

Дослідники Л. Ілічов, П. Федосєєв, С. Ковальов, В. Панов визначають символ як ідею, образ або об'єкт, що мають власний зміст і водночас являють собою в узагальненій, нерозгорнутій формі деякий більший сенс. Символ перебуває між «чистим» знаком, у якого власний зміст мізерний, і моделлю, безпосередньо подібною до модельованого об'єкта, що дозволяє моделі заміщати останній у процесі дослідження [22].

Сама символізація передбачає, з одного боку, багатозначність символу (символ може мати інформаційне, емоційне, смислове навантаження) і складний спосіб його сприйняття (раціональне пізнання, інтуїтивне розуміння, асоціативне усвідомлення, естетичне відчуття, традиційне співвіднесення) — у цьому полягає відмінність символу від алегорії або метафори, з іншого, — динамічність існування символу: його функціонування цілком залежить від комунікативної актуальності певного сенсу.

Отже, символ — інформаційний контент, зміст якого містить ідею, пізнається інтуїтивно і не може бути виражений повністю адекватно вербальним способом.

Специфічними відмінностями символу від знаку є такі його функції: 1) нескінченне розкриття змісту символу; 2) встановлення комунікації, яка у свою чергу утворює спільноту «посвячених», тобто суб'єктів, котрі розуміють його значення; при цьому кожен може знайти свій, доступний йому рівень розуміння [5].

Окрему групу складають системні символи, які можна класифікувати за кількістю складових і поділити на види: прості, складні й макроскладні.

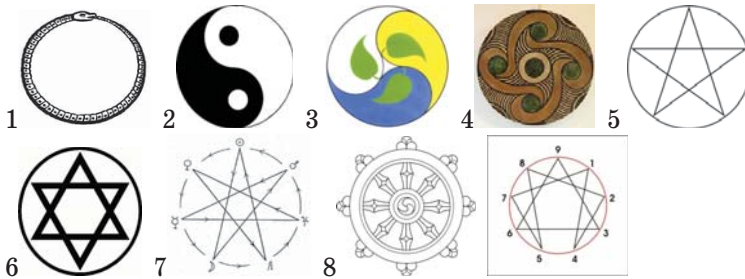

Рис. 1. Прості графічні системні символи (зліва направо):
1. Уроборос (Давні Китай, Єгипет, Греція та Скандинавія).
2. Інь — Ян (Трипілля, Тибет, Індія). 3. Три доші (Трипілля, Індія). 4. Стилізована свастика (Трипілля, Давня Русь, Тибет, Німеччина). 5. Пентакль (Давній Китай — п'ять стихій Фен-шуй; символ магів і алхіміків Середньовічної Європи; символ комуністичної партії). 6. Гексаграма (Троя; символ євреїв). 7. Астрономічна середньовічна система. 8. Символ восьмиричного шляху буддизму.
9. Енеаграма Г. І. Гурджієва.

Рис. 2. Складні та макроскладні графічні знаково-символьні системи (1. Астрологічна система (12 символів). 2. Рунічна система (24 символи). 3. Мандала Тибету як макроскладна графічна знаково-символьна система (50 символів і більше).

Складні й макроскладні символні системи характеризуються взаємозв'язком між елементами, циклічністю, динамічністю внутрішніх процесів, семантичною, синтаксичною та прагматичними складовими, які утворюють емерджентну якість — цілісність символу — і забезпечують узагальнююче символічне значення. Складні графічні системні символи поділяються на групи: дванадцять астрологічних символів — на 4 групи за видами стихій; рунічна знаково-символьна система — на 3 групи по 8 знаків-символів. Мандала — це макроскладна графічна система впорядкованих і взаємопов'язаних символів; кожен елемент цієї системи містить певну інформацію, зашифровану у формі та кольорі. Слово «мандала» означає «сакральне коло»;

як і рунічне, коло мандала має системну емерджентну якість — це символи балансу, гармонії та єдності. Деякі дослідники стверджують [6], що форми мандал існують у природі на рівні атомів, у сніжинках, суцвіттях, орбітах планет і навіть галактик, тобто в символах закодовані архетипічні образи.

Семантичний аналіз системних символів створив теоретичне підґрунтя для надання робочого визначення для цього дослідження. Отже, символна комунікація — вид соціальної комунікації, в якій передавання смислів здійснюється архетиповими образами.

Прикладом зашифрування архетипічних образів у символах є рунічні знаки-символи, в яких розшифровується не тільки статична інформація, але простежуються й динамічні процеси розвитку комунікативної ситуації.

Розглянемо системні характеристики рунічного футарку як символної системи.

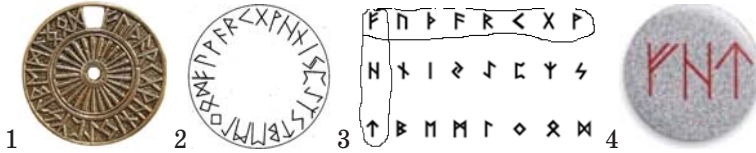

Рис. 3. Амулет футарк. Рунний цикл. Структура футарку 3*8. Руни перемоги (Зліва направо).

Рунологи поділяють футарк на три групи — атти (фізичний, емоційний, ментальний рівні) по вісім символів. Кожна група, або атт, пов'язується з міфічними героями Фреймом, Хагалом та Туром відповідно. Однак у мантиці руни поділяють ще на вісім груп по три символи. Тобто футарк є складною системою з формулою поділу на групи 3*8 та 8*3. Магічні властивості восьми груп рун описані в піснях «Старшої Едди» [11]. Кожна з них має свою назву, певну послідовність знаків-символів і прагматичну комунікаційну спрямованість: руни перемоги; руни пива (для захисту від отруєння); руни волшби (захист та звільнення від фізичного та ментального полону); повивальні руни (для полегшення фізичного, психічного народження); руни прибою (для безпеки морських плавань і швидкого прибуття до берега); цілющі руни; руни мови (для переконливих доповідей), руни думки (сприяння розумовій концентрації набуття мудрості).

Не знаючи специфіки синтактики (формування) і прагматики (призначення), тлумачити символну систему достатньо складно — семантична складова не відкриється. Узагальнюючи вищесказане, можна констатувати, що графічна знаково-символьна система — це сукупність графічних знаків-символів, об'єднаних семантичним полем, єдиною прагматичною спрямованістю і синтаксичними

правилами структурування. Характерними особливостями графічної знаково-символьної системи є: відкритість, взаємозумовленість компонентів, спільність за певною ознакою.

На основі цих характеристик можна визначити два види символічної комунікації:

а) моносимвольна — реципієнти оперують знаками-символами всередині однієї символічної системи;

б) полісимвольна — реципієнти мають інформацію про значення символів багатьох символічних систем, якими вільно оперують у процесі комунікації, створюючи концептуальне семантичне поле.

Таким чином, символічний комунікативний простір дозволяє людині передавати інформацію з покоління в покоління системними символами, сприймати й опановувати великі пласти стародавньої інформації, зберігати знання тисячоліттями в «згорнутій» формі. Подальше декодування змісту смислів рунічних символів уможливить відтворити комунікативну цінність системних символів.

Список літератури

1. Андреева Г. М. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы: / Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская. — учеб. пособие для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 287 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин — Изд. 2-е. — М.: Искусство, 1986. — С. 381–393, 429–432.
3. Блумер Г. Общество как символическая интеракция / Г. Блумер // Современная зарубежная социальная психология : тексты. — М., 1984. — С. 173.
4. Кассирер Э. Философия символических форм / Э. Кассирер. В 3-х т. Т. 1: Язык. Т. 2 : Мифологическое мышление. Т. 3: Феноменология познания: пер. с нем. — М.; СПб.: Университетская книга, 2002. — 271с., 280 с., 398 с.
5. Кобзев А. И. Учение о символах и числах в китайской классической философии / А. И. Кобзев. — М.: Наука-ВЛ., 1994. — 432 с.
6. Королев К. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / К. Королев. — М.: Изд-во Эксмо, 2003. — 259 с.
7. Лозко Г. Українські символи / Г. Лозко. — К.: Редакція часопису «Народознавство», 1995. — С. 5—15, 115—125.
8. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К. Леви-Стросс. — М.: Республика, 1994. — 384 с.
9. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. — 2-е изд., испр. — М.: Искусство, 1995. — 320 с.
10. Семеновкер Б. А. Эволюция информационной деятельности : Бесписьменное общество / Б. А. Семеновкер ; Рос. гос. б-ка. — М.: Пашков дом, 2007. — 144 с.
11. Макаев Э. А. Язык древнейших рунических надписей / Э. А. Макаев. — М., 1965. — 180 с.

12. Муравьева К. Ю. Символическая составляющая рекламы / К. Ю. Муравьева : дис. ... канд. культурологии : 24.00.01. — СПб., 2006. — 181 с.
13. Мид Д. Г. От жеста к символу / Д. Г. Мид // Американская социологическая мысль. — М., 1994. — С. 217.
14. Полная энциклопедия символов / сост. В. М. Рощаль. — М. : Изд-во Эксмо; СПб.: Сова, 2003. — 260 с.
15. Потанина Л. Т. Символика поведения / Л. Т. Потанина, Н. Е. Щуркова. — М. : Педагогическое общество России, 2001. — 96 с.
16. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня. — Х. : Мирный труд, 1914. — 245 с.
17. Свасьян К. А. Проблема символа в современной философии / К. А. Свасьян. — Ер., 1980. — 186 с.
18. Степанов Ю. С. Семиотика / Ю. С. Степанов. — М., 1971. — 280 с.
19. Тен Ю. П. Символ в межкультурной коммуникации / Ю. П. Тен : дисс. ... д-ра филос. наук : 09.00.13. — Грозный, 2008. — 333 с.
20. Тодоров Ц. Теории символа / Ц. Тодоров. — М. : Дом интеллектуальной книги, 1998. — 408 с.
21. Успенский Б. Семиотика культуры / Б. Успенский. — М. : Гнозис, 1994. — 432 с.
22. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. — М. : Советская энциклопедия, 1983. — 408 с.
23. Философия : энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. — М. : Гардарики, 2004. — 330 с.
24. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. — Х. : ООО «Торсинг», 2003. — 592 с.

Надійшла до редколегії 15. 01.2014 р.